

Рецензія на збірку «ПРОти НАСильства»

Про авторку:

Наталія Сліпенко
перекладачка

Книголюбка. Організаторка феміністського літературного клубу «Літературні посиденьки». Книжкова блогерка. Активістка феміністичного руху. Прихильниця інтерсекційного фемінізму. Викладачка англійської мови.

У електронному вигляді книгу можна переглянути тут.

Статистика домашнього насильства вражає і лякає. За різними даними, від 25 % до 30 %, а то й 50 % жінок в усьому світі зазнавали або зазнають домашнього насильства. За словами народної депутатки Ірини Луценко, в Україні станом на 2016 рік кількість звернень у поліцію за фактом домашнього насильства зростає від 110 000 випадків до 165 000 порівняно з 2011-м, і це лише ті випадки, за якими звертаються і які фіксують.

Тим часом в Україні досі не ратифіковано Стамбульську конвенцію «Про запобігання та протидію насильству стосовно жінок, а також боротьбу з цими проявами» — засадничий міжнародний документ, який дозволить створити умови для запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству.

Тема домашнього насильства в українській культурі, як і все, що відбувається в родині, — це приватна сфера, не для обговорення, не для загалу. Тому її легко замовчувати, вдавати, ніби нічого не відбувається. Саме так, за словами Лариси Денисенко, і виникла ідея збірки. «Вона йшла від того, щоб виводити деякі маргінальні теми, які обговорюються лише вузьким колом навчених спеціалістів чи людьми, яких вони безпосередньо стосуються, на ширшу аудиторію».

Задум проєкту — збірка на перетині художньої і прикладної літератури, з оповіданнями та психологічними і юридичними коментарями. У 2015 році на Львівському форумі видавців Лариса Денисенко проводила «круглий стіл» з адвокатками, які захищають постраждалих від насильства жінок і дітей, та українськими письменницями. «Це була цікава та нетипова дискусія, що відбувалася у львівській кав'ярні. Люди, які зайшли випити кави чи поїсти, зрозуміли, що потрапили на дискусію проти насильства. Тема ця серйозна, ми обмінювалися думками, і я побачила, як люди включаються, починають ставити питання, і якщо це не стосується їхньої родини, то вони знають тих, кого це стосується безпосередньо. Очевидно, що суха юридична мова не торкається розуму та сердець так, як це може зробити літератор», — розповіла пані Лариса «Громадському радію».

Книжка вийшла за підтримки «Громадського радіо» в рамках проєкту «Доступна та якісна правова допомога в Україні», фінансованого Міністерством міжнародних справ Канади. «Ця збірка унікальна, тут поєднані і професійні письменники, і професійні психологи та соціальні працівники, які разом створили такий своєрідний пакет для роздумів. Ці роздуми про людські права, про людську гідність, про те, як боротися із зловживаннями. Для Канади це пріоритет зовнішньої політики», — сказав надзвичайний і повноважний посол Канади в Україні Роман Ващук на презентації збірки 16 грудня 2016 року.

Результатом спільних зусиль стала книжка на 322 сторінки, яка містить три передмови, десять оповідань українських письменниць і письменників із психологічними коментарями, розділ «Законодавство» з юридичними і психологічними статтями про насильство та розділ «Додатки», де можна знайти зразки заяв і звернень, що можуть знадобитися людям, які зазнали домашнього насильства.

Авторки передмов — канадська дослідниця, докторка Полін Ренкін, президентка Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда Україна» Катерина Левченко та журналістка і громадська активістка Ольга Герасим'юк.

Полін Ренкін наводить моторошну статистику домашнього насильства й коротко характеризує, відколи і як боротьба з домашнім насильством відбувається в Канаді. Також вона цитує українське законодавство про домашнє насильство і вказує на численні напрями, де над ним ще варто попрацювати.

Катерина Левченко розповідає про стратегії насильства — стратегію посилення, стратегію унормування, стратегію замовчування та багато інших. «Новели — про руйнування цих стратегій, — пише вона. — Вони засуджують насильство, демонструють його руйнівний характер як для постраждалих, так і для кривдників». Її передмову можна вважати великим психологічним коментарем і коротким аналізом збірки одночасно.

Натомість передмова Ольги Герасим'юк досить неоднозначна. Вона справді цікаво розглядає поняття насильства і зрештою робить висновок, що «стабільно з'являються нові, зокрема невидимі, "потаємні" форми насильства — поряд з активними й цілком життєздатними старими», попри те, вона оптимістично дивиться в майбутнє і сподівається на прогрес. Проте незрозуміло, навіщо в передмову вставлено історію про жертву насильства із програми пані Ольги, яка потім виявилася, можливо, зовсім не жертвою, а маніпуляторкою. Жінкам, котрі зазнали насильства, і так нелегко його довести і в ньому зізнатися, адже їхнім словам часто не довіряють. Таку історію можна було лишити для іншої нагоди.

Оповідання для збірки написали українські письменниці й письменники Наталка Сняданко, Маріанна Кіяновська і Галина Вдовиченко, які були на тій дискусії на Форумі видавців, а також Софія Андрухович, Артем Чапай, Юрій Макаров, Євгенія Кононенко, Сергій Осока, Юрій Андрухович і сама упорядниця Лариса Денисенко. За словами пані Лариси, вона «зверталася до авторів із запитанням: наскільки цікава ця тема, наскільки відчувається, наскільки болить. Коли авторка чи автор цікавилися темою — пропонувала писати новелу».

Підбірка текстів вийшла справді якісною і гідною уваги. Більшість авторок і авторів чудово впорались із завданням і створили тексти, які читати боляче, але варто.

Ключовими темами стали психологічне і фізичне насильство в родині — з боку чоловіків щодо жінок і дітей, з боку батьків щодо дітей.

Психологічне насильство щодо дитини — головна тема першої ж новели у збірці. В **«Оці тварини»** Софії Андрухович чудово передано думки небажаної дитини, яка не до кінця усвідомлює свою ситуацію. Оповідь ведеться від імені маленької дівчинки. Холодної ночі батько везе її кудись на машині, вона не знає куди, і ми можемо лише здогадуватися, а з її дитячих ще думок про її життя ми розуміємо: батьки її не хотіли і не люблять.

Для будь-якої дитини до певного віку її світ апріорі нормальний — вона не знає, що буває інакше. Вона знає, що батькові неприємно до неї торкатися. *«Я знаю, чого він не любить, і бережу його: від обіймів, усмішок, моїх липких від клею і пластиліну пальців. Якось я спробувала вкласти йому в руку свою долоню, але він нервово відсмикнувся, і відтоді я затимила, що цього робити не слід»*. Вона намагається зробити все, щоб догодити матері, для якої вона *«все робить неправильно»*. Для неї очевидно лише те, що батьки її не люблять, але вона вірить, що це її власна провина: *«Я знаю, що повинна зробити щось, щоб повернути її любов, щоб усе виправити, — але відчай надто вражає мене, і тому я поводжуся дедалі гірше, псую все дедалі незворотніше. Я винна сама. Не здатна бути такою, як треба»*.

У такому віці вона вже потрапила в цикл насильства — дитина постійно намагається догодити матері, яка зрештою змінює гнів на милість: *«Іноді я не знаю, чим закінчиться її різкий жест: вона відштовхне мене від себе чи, навпаки, пригорне. І якщо стається друге, я така вдячна їй, що ледве можу це витримати. Бо не знаю, чим таке заслужила»*. Класична тактика насильства — невеличкий добрий жест, який людина, котра зазнала насильства, сприймає як непропорційно щедрий.

Новела привертає увагу насамперед до відповідальності батьків за дитину. У ранньому віці діти повністю залежні від батьків, а тому не можуть себе захистити, коли треба. Держава й суспільство, які активно агітують народжувати, знімають із себе будь-яку відповідальність за дітей, котрі вже народилися, і ті опиняються сам на сам зі своїми проблемами. Було б корисно прочитати продовження цієї історії — про те, як головна героїня виросла, як її дитинство вплинуло на неї в дорослому віці і як їй вдалося (чи не вдалося) з цим упоратись.

Тему дітей, які повністю залежні від батьків і через це опинилися в безвиході, продовжує Маріанна Кіяновська в оповіданні **«Та, що вмирає»**. Це несподівано оригінальна новела про восьмирічну дівчинку Таню, яку батьки змушують працювати моделлю, хоча вона хоче просто нормального життя, як інші діти, та її молодшого брата Петра — альбіноса, якого батьки «вивезли» до бабусі, щоб він не заважав їм зосереджуватися на Таниній «кар'єрі».

Дівчинка думає, про яку свою уявну смертельну хворобу сказати батькам, щоб вони нарешті дозволили їй робити все, що роблять інші діти. *«Таня бачила відео про волонтерів, які ходять у лікарню, де всі діти хворі на рак, і ці діти бавляться й дружать, Таня теж хоче з кимось дружити, у школі в неї немає друзів, вона не знає, чому, немає ніде»*.

А Петро мріє бути, як Таня, щоб отримати хоч крихту тієї уваги, що дістається його сестрі: *«Таню всі обожають і намагалися вслякко їй догодити. А на Петра ніхто не звертав уваги, і він розумів, що його не помічають навмисно: поруч із Танею він був потворною жабою»*. Він самотній і покинутий і не має навіть друзів, адже діти дражнять і б'ють його за те, що він не такий, як вони. *«Щоправда, іноді Петрові бувало так погано, що він вибирав біль. Тоді він виходив у двір і йшов до дитячого майданчика»*.

Батьки не зважають на Петра взагалі і не помічають страждань Тані.

«— А ви не занадто її навантажуйте? Ще ж і школа...»

— Ти ж знаєш, вона щаслива. Усміхнена, активна. Басейн. Хореографія. Найкращі іграшки. Найякісніші речі.

— А люди?

— У неї є ми. Слухай, мамо, не починай.

— Не починаю. Привезіть її якось до нас. Петрові самому сумно.

— У Петра вагон друзів у дворі. А в Тані — кар'єра. І це зараз для нас головне».

В історії Петра почасті повторюється мотив з оповідання Софії Андрухович про небажану, недолюблену дитину. А історія самої Тані — одинока у збірці чітка ілюстрація економічного насильства. Ця новела може стати гарним застереженням для батьків, які записують дітей на всі можливі гуртки й додаткові заняття і натомість не встигають по-справжньому приділити їм увагу. А батьки, у яких двоє чи більше дітей, можуть переосмислити своє ставлення до кожної дитини.

Ще одне оповідання про насильство над дитиною — **«Гіркий запах батька»** Сергія Осоки, єдиний твір у збірці, написаний, за словами Лариси Денисенко, ще на етапі роздумів над проектом і трохи розширений для

збірки. У ньому вже дорослий головний герой згадує про своє життя підлітком. Авторитарний вітчим зловживав алкоголем і виховував хлопця «армійськими» методами із застосуванням психологічного й фізичного насильства.

Огиду, яку герой відчуває до вітчима, легко відчуті: *«Я ж уникав торкатися його речей. Якщо доводилося мити після нього тарілку, я спершу пускав на неї струмінь води. Я не читав після нього газет»*. Хлопець жив у постійній тривозі і страху — це очікування покарання дещо співзвучне з «Темними відтінками чеського кришталю»: *«Йому було нецікаво заводити ту розмову нехайно. Йому хотілося, щоб я почекав, щоб насолодився передчуттями, щоб удосталь науявлявся, як відчиняються рипучі двері шафи, як намотується на руку ремінь»*. Та якщо у «Темних відтінках...» це нагнітання одноразове і неусвідомлене, тут насильник, схоже, чітко розуміє, якої мети прагне досягти. Стає страшно від того, наскільки «креативно» вітчим підходить до своєї справи, наскільки цілеспрямовано «ламає» характер хлопця.

Історія відверто депресивна, з уже дорослим героєм, який досі не може позбутися наслідків такого поводження: *«У кімнаті запахи ламаються, надцерблюються, стають важкими й загрозливими, як моя неспроможність хоча б колісь, хоча б ненадовго вийти звідси і глибоко вдихнути. Мені призначено стояти тут, спершись на одвірок, непомітно зішкрібати фарбу з дверей і заганяти собі під нігті»*.

Цей фрагмент важливий передусім тому, що показує, наскільки тривалими можуть бути наслідки насильства в дитинстві. Оповідання буде корисним для людей, які зростали в подібних умовах, — воно може спонукати їх відкинути страх чи сумніви і звернутися по допомогу.

Агресивний чоловік, від якого потерпає не лише дитина, а вся сім'я, з'являється і в оповіданні Наталки Сняданко **«Темні відтінки чеського кришталю»**. Воно чудово ілюструє тезу про те, що страх покарання часто набагато потужніший і травматичніший, ніж самé покарання. Головні героїні Галині сниться сон-спогад про те, як вона випадково, граючись, розбила батькову улюблену вазу. Мати, яка боялася не догодити батькові, нажахала і дочку, мовляв, не знає, що батько з нею зробить, коли прийде додому і дізнається про вазу, і це очікування покарання виснажило і налякало дитину набагато більше, ніж будь-яка можлива кара:

«Того дня мама ще довго й ретельно підмітала дружки довкола стола, постійно повторюючи одну й ту ж фразу: “Навіть не знаю, що буде, коли він повернеться додому. Не знаю, що тобі буде. Буде щось жахливе”. Поступово ця фраза влізла Галині в мозок, як шматочок скла від розбитої вази впирається під шкіру. І Галині стало страшно».

В оповіданні багато маленьких окремих фактів разом складаються у страшну картину нестерпних психологічних умов, у яких змушені жити дружина і донька домашнього тирана, — настільки яскраво, що мороз по шкірі пробірає. І з нього зрозуміло, що зовсім необов'язково бити дружину і дитину, щоб довести їх до відчаю.

Скисле молоко, забуте в холодильнику, чоловік демонстративно викидає на підлогу, щоб дружина його прибрала. Може серед ночі розбудити дочку і примусити відчищати ванну до блиску.

«Його могло вивести із себе що завгодно: гучне постукування ложечки об стінки горнятка, коли мати розмішувала цукор, підгоріла яєчня, пересолений суп, відірваний гудзик на пальті, надто коротка спідниця матері чи Галини. Або й просто колір фіранок в кухні, які він раптом зауважив».

Історія добре ілюструє, як насильство руйнує довіру в сім'ї: пасивну матір, яка мирилася з насильством і не вмiла захистити ні себе, ні дочку, Галина звинувачує ледь не більше за батька.

Для читачок і читачів важлива, безперечно, поява подруги Галининої матері, яка вносить в оповідання голос розуму і спонукає матір — а одночасно й читачок — подумати над тим, чи їхня ситуація така вже безвихідна, як здається.

Про руйнування довіри, серед іншого, йдеться в оповіданні Юрія Макарова **«Тато, мама, я і кішка з четвертого поверху»**. Головна героїня — літня жінка, батько якої свого часу пив і в такому стані бив маму, а іноді і її саму. Вона згадує, *«як батько з божевільними очима тягнеться до ременя, а мама стоїть біля серванта вся побіліла і не захищає мене. Чим я могла завинити в другому класі, не пам'ятаю, я ж непогано вчилася й нібито не бешкетувала, майже взірцева дитина»*.

Оповідачка звинувачує не лише батька, а й матір, яка довго стояла осторонь і мирилася з насильством: *«І водночас ніяк не пробачу їй важкого липучого жаху, на який вона мене так довго прирікала. Він переслідував мене майже все життя, досі я від нього не звільнилася»*. Звичайно, у матері був свій страх і свої причини довго терпіти.

Тепер уже літня жінка слухає крики з квартири на четвертому поверсі, де живе молоде забезпечене подружжя. *«Я з нею ніколи не наважилася заговорити, а Поліна Едуардівна із сімдесятої якось у дворі взяла її за гудзик і влаштувала допит. Каже: “Чому ви від нього не йдете, ви ж сучасна жінка?” Та не пручалася, не вдавала, що це її не стосується, тільки сказала: “А куди я дінуся? Я ж сама, нікому не потрібна. А він молодий, перспективний, з іноземцями працює, машину купив, от-от кредит на квартиру візьме. Весь час у стресі. Можє, колісь отямиться. Та її я винна, з господарством не даю ради”. Зрозуміло. Усе повторюється, тільки презервативи на кожному кроці продаються, і слова цього ніхто не соромиться, а так усе те саме»*.

До батька вона не відчуває ні ненависті, ні зневаги: *«Ні, він був непоганою людиною, доброю, розумною, тільки життя було паскудне»*. *«Дивно, але я скучала за татом не менше, ніж за мамою, чомусь у моїй голові це було окремо: окремо тато, окремо його напади божевілля, ну й із мамою те саме: окремо вона, окремо те, що вона мене від цього пекла не могла захистити. Хоча, слід сказати, мені, доки була мала, ніяк не припадало. Майже ніяк, всього три-чотири рази»*.

Оповідання нагадує про те, що насильство може відбуватися попри все: від нього не можуть вберегти ні статки, ні соціальний статус, ні престижна робота й можливості — і спонукає жінок, які не хочуть «руйнувати родину», щоб «не залишати дитину без батька», зважити також, що в ситуації насильства краще, щоб не було ніякого батька, ніж такий.

Цікава тема, зачеплена в оповіданні, — ця подвійність у ставленні до батьків, коли людина, яка страждає від насильства, окремо сприймає людину і окремо — її насильницькі дії. Її порушено також в умисно безсюжетному оповіданні Євгенії Кононенко **«Тато в доброму гуморі»**, написаному у формі розмови головної героїні з подругою про життя з чоловіком та про життя її родини, коли вона була ще дитиною.

Коли батько був не «в доброму гуморі», він влаштовував, як вона каже, «танці диких»: *«Тато трусив братову голову, вхопивши за вуха, а потім намагався зламати його спротив і вдарити об недавно придбану меблеву стінку, аж мати бігла визволяти сина від батькової сваволі. Невідомо, чого їй було шкода більше: синовій голови чи скляних дверцят меблів, за які ще й борг не встигли віддати»*. Насильство і тиранію з боку батька головна героїня сприймає окремо від нього самого, від його особистості: *«Тато, коли в доброму гуморі, ставав ідеальним чоловіком! Завжди дбав про сім'ю, завжди тягнув копійку в дім!»* — пишається вона, згадуючи, що бувають і набагато гірші ситуації.

Свідок насильства у сім'ї в дитинстві, героїня сама потерпає від насильства вже в дорослому віці: *«Її тоді найбільше кортіло заліпити по шиці чоловікові. Щоб ляпас прозвучав, як у тому італійському фільмі. Але ж він знову схопить її, от як зараз, почне трусити, кусати обличчя, тягати за волосся. І зробить це не в домі її батьків, а в їхній київській квартирі на Оболоні»*. Вона не знає, як правильно на це реагувати, адже з дитинства засвоїла, що можна знайти виправдання насильству. Тепер вона сама боїться змін, шукає приводів не розлучатися з чоловіком, хоча з ним вона нещаслива.

Авторка чутливо підходить до зображення важливого факту загального замовчування і прийняття насильства в сільській місцевості. *«У нас одну зацькували, коли на свого в суд подала! Він їй руку зламав!»* — розповідає героїня про односельців. Тож це оповідання ще й про те, наскільки важливо поширювати думку, що насильство — це неприйнятно. Часто воно триває лише тому, що інші люди, які про нього знають, мовчать або взагалі стають на бік насильника.

«Падати пляцком» Лариси Денисенко, як і оповідання Юрія Макарова, нагадує про те, що насильство може відбуватися і в дуже пристойних, зовні навіть щасливих сім'ях. Головна героїня Марина вийшла заміж, маючи маленьку дитину від іншого чоловіка. Знайомі, а особливо мама, вважають, що їй страшенно пощастило, адже вдалося знайти чоловіка, який *«узав доню з онучком, не погребував»*. І ніхто не розуміє, що Марина живе в постійній тривозі, під постійним тиском, не маючи на кого покластися. Це викликає реакції навіть на фізичному рівні. Ніхто не бачить, що відбувається, коли Марина з Віктором наодинці.

«Узяв за звичку брати її голову п'ятірнею. Так вони колись цілувалися, він притримував її голову долонею, ніжно, як тримають непевну голівку немовляти, але потім усе змінилося. Тепер міцно тримав її голову рукою, а потім або різко відштовхував — раз, було, Марина до крові подряпалась об застібку на сукні, — або нахилив і притискав до своєї ширинки, і не знати, що саме він вважав покаранням і чому». *«Проте вона досі не згадає: чи просто присіла саме тієї миті, чи він ударив вище, тому поцілів у стіну, а не в її чоло»*.

Єдина людина, яка розуміє і підтримує Марину, — подруга Анжела. Ні свекруха, ні тим паче мати не готові її вислухати і не бачать причин, чому Марині може бути погано.

«Усередині все одно постійно щось боліло: такий тупий біль, наче після кількох пігулок чи замусолених молитов, уже не заважає працювати, зачаївся, стихився, але нікуди не подівся. Вона пригадала, як болів живіт, коли дівчинка Маринка не хотіла йти в дитячий садочок, і от — те саме відчуття в дорослому віці, з іншої причини». Це те саме відчуття тривоги, про яке пишуть Наталка Сняданко і Сергій Осока.

«Падати пляцком» нагадує про те, що неможливо достеменно знати, як живуть інші люди, і що потрібно вчитися слухати про їхній життєвий досвід.

Дружина, яка живе в нестерпній атмосфері і терпить психологічне насильство, з'являється, мабуть, у найоптимістичнішому оповіданні збірки **«Ліве око крокодила»** Галини Вдовиченко. Це історія про Надію, чоловік якої постійно до неї доскіпується, шукає приводу для сварки, звинувачує і контролює — типовий енергетичний вампір. Авторка неймовірно правдоподібно передає всі особливості співжиття з таким «вампіром» до найменших дрібниць: підозри у зраді, постійні претензії, пошук приводів для скандалу, прагнення здобути будь-яку емоційну реакцію від дружини, — і те, як виснажує таке життя.

«Рипнув паркет під її кроками. Богдан озирнувся:

— Чого тобі?

— Слухай, — слова стиснули горло.

— Я лиш поріг переступила... А ти вже кидаєшся...

— А ти не підглядай. Стала за спиною...»

«Футболка вже крутиться в пралці, сама, її до компанії не було що докинути.

— Треба було скандал влаштовувати? — Надя обертається, витираючи руки об фартух.

— А ти роби як має бути, і не матимеш скандалів! — Богданів палець повчально здимається вгору».

В Україні психологічне насильство часто сприймають як надуману проблему, адже якщо чоловік не б'є і «приносить гроші в дім» — це вже ідеал, на думку багатьох. Серед них і мама Надії, яка привчала дочку до того, що краще хоч якийсь чоловік, ніж ніякого. Надію підтримує і надихає лише її подруга Галина, яка і стає головним мотиватором її «звільнення».

Важливо, що в новелах «Ліве око крокодила», «Падати пляцком», «Темні відтінки чеського кришталю», «Тато в доброму гуморі» йдеться, зокрема, про жіночу дружбу. Подруга може бути головною помічницею, а може й просто вислухати і підтримати, але це часто єдині люди, які роблять життя жінок у родині із насильством хоч трохи стерпним, які серйозно ставляться до біди своїх подруг. Навіть сусідки «кішки з четвертого поверху» з оповідання Юрія Макарова можуть колись допомогти зробити перший крихітний крок до іншого життя. Це те, що має запам'ятися кожній читачці і кожному читачеві. Бути небайдужими. Не проходити повз.

Окремо у збірці варто відзначити новелу Артема Чапая «**Перший**». Це одинокий текст, написаний з перспективи людини, яка вчинила насильство. Головний герой Сергій живе з дружиною Ярославою і їхнім маленьким сином. Сергій ще з підліткового віку схильний до агресії, був у підлітковій «банді», нападав з товаришами на інших людей (переважно іншої національності), навіть отримував задоволення від цього побиття. І хоч його життя змінилося, ця схильність нікуди не поділася. Можна простежити, як наростає роздратування, як дедалі важче вдається стримувати агресію, як ця агресія зрештою знаходить вихід.

Суміш сорому і майже сексуальної насолоди, яку герой відчуває, здійснивши насильство, наводить його на думку, що він, можливо, робить це не востаннє. При цьому він шукає собі виправдання: *«Можна сказати їй, що це просто рефлекс. Але цю думку він одразу відкинув. Ага, хмикнув, упекло в одну руку, а він, замість її відсмикнути, викидає вперед іншу. Може, сказати їй, що це такий особливий боксерський рефлекс?»*

Крім того, поведінка і роздуми Сергія — чудовий зразок токсичної маскулінності, яка диктує, що чоловіки повинні бути жорсткими, сексуально агресивними, не проявляти емоцій: *«Цього разу Сергій затіяв сварку, аби не зізнаватися, що не хоче сексу, бо голова розколюється. Він не міг просто пояснити, це ж так по-бабському: голова болить, не зараз. Але їй собі зізнатися в цьому він не бажав, тому переконав себе, що у сварці винна Ярослава».*

Це оповідання варто прочитати всім, хто, як і Сергій, приховує агресію і роздратування або хто знає таку людину. Воно спонукає розібратися в собі і, можливо, звернутися по допомогу, щоб одного дня не вилити цю агресію на членів родини, як це трапилося із Сергієм.

Кілька слів про оповідання, до якого у мене виникло багато запитань. Це «**Юліус, або Темне індиго**» Юрія Андруховича про найекстремальнішу форму насильства — вбивство. Після війни у персонажа виникли *«різноманітні психічні відхилення включно з істерією та видіннями»*, і коли він оселяється в містечку Другобіч, наслідки трагічні, а сам Юліус Гродт здобуває прізвисько «Синької Бороди з Другобіча».

Оповідання написано у формі історичної розвідки. Можливо, через такий вибір форми персонажів уявити важче, а зрозуміти їх тим паче, особливо зважаючи, що дані, як попереджає оповідач, наведено неточні, заплутані і невідомо наскільки правдиві. *«Інформуючи про Гродтову справу, європейські газети, якими керувався Лафатер, припустилися багатьох неточностей. Зрештою, на Заході завжди було зле зі знанням східноєвропейських реалій. Тож і цього разу газети помилково писали, буцім ув'язненого вбивцю тримають у підземеллі львівського жіночого монастиря Святої Бригіди. Насправді в'язницею Бригідки стануть аж через дюжину років, за часів цесаря Йосифа Другого».*

Був він таким насправді чи все відбулося інакше — достеменно невідомо, наголошує оповідач: *«Що більше часу минає відтоді, то більше підстав для критичного перегляду всієї causa Groditi. Складається враження, що перший-ліпший, навіть не надто досвідчений захисник міг би сьогодні, бодай посмертно, легко домогтися реабілітації засудженого».*

Важко сказати, що саме читачі й читачки можуть зрозуміти з цього оповідання, що стане їм корисним у житті, враховуючи, що дія відбувається багато років тому, до розвитку законодавства, психології й психіатрії. Також не зовсім розумію мету такої подачі «матеріалу» — про насильника, щодо якого неможливо точно визначити, чи скоїв він насильство, чи був у чомусь винен, і з текстом, який ставить більше питань, ніж відповідей. Якщо йдеться про те, що не завжди людина, звинувачена в насильстві, справді є насильником, — таких випадків одиниці, і не варто присвячувати цьому одне з десяти лише оповідань у збірці, адресованій передусім людям, які пережили насильство.

Думаю, в контексті цієї збірки і її мети було б набагато ефективніше написати новелу про сучасність, адже таких історій удосталь, і показати, що нині це теж трапляється. Добре хіба те, що завдяки цьому тексту психологині мають нагоду пояснити, що таке психопатія, які її причини і можливі наслідки.

Кожне оповідання у збірці супроводжує психологічний коментар. Авторки коментарів — психологині з «Ла Страда Україна» Анастасія Коренькова, Катерина Бороздіна, Людмила Никоненко і сама Катерина Левченко. Ці коментарі — важлива частина задуму. Позаяк оповідання правили переважно за ілюстративний матеріал, саме в коментарях мала міститися інформація з аналізом ситуації, що допомогло б жінкам, які пережили насильство.

На жаль, не всі коментарі відповідають цим очікуванням.

По-перше, окремі коментарі — це поєднання довільного переказу тексту зі спробами аматорського літературознавчого аналізу. Скажімо, коментар Анастасії Коренькової до оповідання Галини Вдовиченко «Ліве око крокодила» забирає майже три сторінки, а психології там аж один абзац. *«Як то кажуть, людина змінюється або з натхнення, або з відчаю»*, — пише психологиня. *«Ситуація Надії — це переповнення відчаєм, коли вже несила терпіти знуцання й емоційний голод. Коли відчуваєш себе крокодилом із величезним хвостом зневіри й болю».* Незрозуміло, чи потрібна в психології така метафоричність, але нехай. Читаємо далі: *«Крокодил тут — багатошаровий промовистий символ. Це і день, і ніч, і час, драговина; зусилля,*

потаємність; сили зла, пекло; смерть; лицемірство і фальш; безжальність, злість, переслідування, жага, німота, одужання. Усе це є у внутрішньому світі нещасливої дружини, жертви обставин». Пошук символів в оповіданні — це все-таки завдання літературознавця, а не психолога. Що може взяти для себе з такого коментаря потенційна читачка — неясно.

Певні коментарі викликають не лише подив, а і обурення. Про оповідання «Та, що вмирає» психологиня Катерина Бороздіна пише: *«Наслідки такого насильства можуть бути незворотними. У шестирічного Петра вже стерто межі статевої самоідентифікації. А саме в цьому віці дитина засвоює статеві ролі. І саме на цьому етапі багато залежить від батьків, які мають поєднати у свідомості дитини біологічні й соціальні ролі»*.

У хлопчика, який носить сукні і хоче стати принцесою через заздрість до старшої сестри, порушено статево самоідентифікацію? А дівчинка, яка не любить сукні, а натомість одягає штани, — теж потенційний трансгендерний чоловік? Це не з тієї опери, що й «хлопчик, який грається ляльками, буде геєм»?

Щодо біологічних ролей, які мають поєднуватися з соціальними, хочеться детально розпитати психологиню, що ж вона мала на увазі. Які соціальні ролі у нас повинні залежати від біологічних, від біологічної статі зокрема? Чого саме батьки повинні навчити дитину в цьому контексті?

Або ось момент із коментаря Анастасії Коренькової і Катерини Левченко до оповідання «Перший» Артема Чапая: *«Інколи позиція “жертви” формується в чоловіка з дитинства, коли батько, як то кажуть, “під каблуком”, унаслідок чого зриває свою злість і невдоволеність життям на дитині»*. По-перше, автор не про це писав, по-друге, чому в тому, що батько зривається на дитині, у коментарі звинувачують передусім матір, яку в тексті взагалі мало згадано? Читачка Лю Богдан зі спільноти Фемінізм.УА каже: *«Там весь коментар суцільне виправдання — і квартира мала, і сусід із перфоратором, і важке дитинство, у якому так, винна чомусь мати. Жінка, яка це прочитає, повинна зробити висновок, що не можна вимагати від чоловіка, щоб він рахувався з її потребами, бо це погано позначиться на дитині»*.

Проте інші коментарі справді сподобалися і можуть бути корисними. Наприклад, коментар до оповідання Євгенії Кононенко «Тато в доброму гуморі» від Людмили Никоненко і Катерини Бороздіної містить не лише аналіз ситуації в оповіданні, а й конкретні практичні моменти, за допомогою яких щось може змінитися на краще: *«Поведінкові зміни можна ініціювати і через консультування “рівний—рівному”. (...) Довіряючи людині, яка пережила схожу життєву кризу і знайшла вихід, жертва насильства може почати вголос обмірковувати можливі шляхи виходу зі скрутної ситуації та зробити перші кроки в цьому напрямі. Після скерування на консультацію до фахівців таке спілкування може виконувати функцію соціальної підтримки, якої потребує людина»*. Проте й тут хотілося б більше практичної інформації — і не лише для людини, яка пережила насильство, а і для її близьких, яким хотілося б допомогти. Не завжди обставини дозволяють звернутися до фахівця: рідним і друзям постраждалої жінки варто розуміти, зокрема, яких поширених помилок можна уникнути при спілкуванні з такою жінкою.

Із коментарів можна зробити багато хибних висновків, якщо підходити до них не надто критично. Їх можна було ще вичитати і відредагувати.

Розділ «Законодавство» не суто законодавчий, а складається радше із психологічних і юридичних статей та прикладів на тему насильства. Психологічні статті містять інформацію про те, що таке насильство, як розрізняти насильство і конфлікт, які можуть бути види насильства та його наслідки. Приємно, що пояснюється, що таке цикл насильства, характеризуються причини, чому жінки не йдуть із родин, де вони зазнають насильства. Є також матеріали, присвячені насильству над дітьми, його ознакам і наслідкам, впливу насильства над іншими членами родини, зокрема над матір'ю, на дитину. Кілька матеріалів присвячено сексуальному насильству над дітьми в родині — темі, яка дуже табуована в суспільстві, але через це не менш актуальна.

Імовірно, найважливіші статті, за які збірці можна пробачити всі вади, — «Куди звернутися по допомогу в ситуації насильства в сім'ї», «Звернення до юристів: безоплатна правова допомога» та «Національна гаряча лінія». У статтях не лише перераховано основні інстанції, де можна попросити про допомогу, а й пояснено особливості звернення до них і спілкування з ними.

Решту статей присвячено різним юридичним питанням, у них пояснюється законодавство, що стосується розірвання шлюбу, розділу майна, утримання дітей після розлучення. Це показано на прикладах, коротких історіях — дуже вдала ідея, адже такі історії сприймаються набагато легше, ніж юридичний канцелярит.

Ідея зі зразками заяв у поліцію, позовних заяв і звернень теж дуже корисна — так весь «основний матеріал» зібрано в одній книжці. Цікаво буде моніторити майбутнє цієї книжки — хочеться колись прочитати про реальні приклади людей, яким вона допомогла. Це стане стимулом до дальшої роботи і допоможе визначити, що можна змінити чи додати в майбутніх таких виданнях.

Збірку обговорили в січні 2017 року на «Літературних посиденьках» — щомісячному феміністському літературному клубі. Дискусія показала, що різним учасницям були близькими і зрозумілими зовсім різні оповідання, а були й такі (і теж різні), які здалися їм дивними чи неправдоподібними. У цьому велика перевага збірок оповідань різних авторів і авторок — можна читати далі, навіть якщо щось не сподобалося, аж поки щось інше не резонує з тим, що ти любиш у літературі, адже твори у збірці дуже різні за звучанням, стилем, мовою. До психологічних коментарів читачки поставилися радше негативно, деякі зізналися, що після другого-третього коментаря перестали їх читати.

Я поставила збірці на Goodreads 4,5/5 за цікавий задум, чудових авторів і якісні, емоційно насичені тексти. Та якби я включала психологічні коментарі в оцінку, вона опустилася б донизу, ще й досить різко. Сподіваюся, такий проект буде ще не один і від наступних видань очікувати можна буде тільки більшого. Також дякую авторкам, авторам і насамперед упорядниці за чудову роботу над творами.

Дякую за допомогу в підготовці рецензії Марії Шепель, Олені Прокопчук, Дарії Попович, Лю Богдан, Жозефіні Дайєр та всім учасницям «Літературних посиденьок vol. 10».